

Josef II., povoláním syn: Dotazníková sonda vnímání vybraných osobností z českých dějin

Kristýna Nováková

1 Úvod

V posledních letech je oblíbeným tématem historického bádání zkoumání dějepisných učebnic – svědčí o tom množství studií či vysokoškolských kvalifikačních prací, které v nedávné době vyšly.¹ Tyto práce se často zaměřují na to, jaký obraz o daných historických událostech, osobnostech či rovnou celých epochách podávají dějepisné učebnice a jak se tento pohled v průběhu let proměňoval. Pozornosti badatelů se těší jak učebnice starší, tak současné.

Dějepisné učebnice a školská výuka však nejsou jedinými zdroji, ze kterého se formuje historické vědomí. Z dotazníkového šetření Historické vědomí z roku 2010 vyšlo, že nejoblíbenějším zdrojem informací jsou pro respondenty historické pořady a historické filmy.² Na třetím místě skončila právě školská výuka, dalšími významnými zdroji jsou návštěvy památek a dokumentární filmy.³ Na celkové vnímání historických událostí a osobností má pak jistě vliv také prostředí, v němž se daný člověk pohybuje, jednat se může například o různé volnočasové aktivity.

V českém prostředí je historické vědomí charakterizováno dvěma různými přístupy. V prvním je historické vědomí chápáno jako souhrn znalostí dějin, jimiž disponuje určitá skupina či společenstvo lidí. Druhý přístup historické vědomí charakterizuje širším způsobem jako obecný dojem z dějin, stav mysli společnosti, který je závislý na charakteru doby. Šubrt a kolektiv se ve své knize hlásí k druhému pojetí, které dále rozpracovávají. Historické vědomí chápou jako entitu, která se utváří na základě vzájemného působení několika komponent. Konkrétně se jedná o historickou (osobně prožitou) zkušenost, státní ideologii, vědění produkované dějepisectvím a historickou

¹ Například: BENEŠ, Zdeněk (ed.): *Dvojí rok 1968? Zlomové roky 1968 a 1989 v českých a německých učebnicích dějepisu*. Praha 2010.; PINKAS, Jaroslav: *Obraz Čechů a Slováků v českých učebnicích soudobých dějin*. In: Česko-slovenská historická ročenka 25, 2023, č. 1, s. 85–106; PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *Obraz pobělohorského náboženského vývoje, rekatolizace a exilu v učebnicích dějepisu od poloviny 20. století po současnost*. In: Opera historica: časopis pro dějiny raného novověku 22, 2021, č. 2, s. 375–404.

² ŠUBRT, Jiří a VINOPAL, Jiří: *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*. Praha 2013, s. 14–26.

³ Tamtéž.

vědou a kulturně-historickou kolektivní pamětí.⁴ Kromě toho do historického vědomí v tomto pojetí zasahují také kultura, kterou v užším smyslu reprezentuje rodina, škola, umění, náboženství nebo média.⁵ K tomuto Šubrtově pojetí historického vědomí se hlásí i tato studie.

Vzhledem k tomu, že se jedná o komplexní soubor vlivů, bylo by velmi zajímavé zjistit, jaké je historické povědomí o historických událostech či osobnostech. Jednou možností, kterou je možné toto povědomí zjistit, je dotazníkové šetření, těch však doposud příliš mnoho neproběhlo. Nejvýznamnější z nich je již zmíněné šetření Historické vědomí z roku 2010, to však zjišťovalo informace spíše obecnějšího charakteru – například jaké historické období v českých dějinách považují respondenti za nejvýznamnější, jaké naopak nejhorší apod.

Ve své disertační práci se zaměřuji na možnosti a limity využití korpusové lingvistiky a jejích nástrojů v analýze učebnic dějepisu. Korpusový výzkum umožňuje systematicky zkoumat jazykové vzorce, frekvenci výskytu určitých termínů nebo způsob, jakým jsou historické události a osobnosti prezentovány. Součástí mé práce jsou mimo jiné kapitoly věnované detekci dominantních témat v daném učivu. Tento přístup poskytuje cenný pohled na obsahovou strukturu učebnic, avšak – jak jsem již zmínila výše – ukazuje pouze jejich oficiální obraz, který nemusí vždy odpovídat tomu, jak si lidé historická fakta skutečně pamatují a interpretují. Právě proto jsem se rozhodla doplnit svůj výzkum dotazníkovou sondou, která se zaměřuje na to, jak vybrané historické osobnosti vnímají samotní respondenti a jaké znalosti jim přetrvaly v paměti.

Pro potřeby této sondy byl vytvořen dotazník prostřednictvím platformy Google Forms.⁶ Ten obsahoval celkem 16 pojmů z české historie od středověku

⁴ Zakladatelem koncepce kolektivní paměti je francouzský historik Maurice Halbwachs, jenž se touto problematikou zabýval v několika svých dílech (např. HALBWACHS, Maurice: *Kolektivní paměť*. Praha 2009.; HALBWACHS, Maurice: *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paříž 1994). Základním předpokladem kolektivní paměti v jeho podání je, že lidská paměť funguje v rámci určitých sociálních rámců, do nichž jsou zasazeny vzpomínky každého jednotlivce. V Halbwachsovu práci navázala řada dalších historiků, například Jacques Le Goff (LE GOFF, Jacques: *Paměť a dějiny*. Praha 2007), Pierre Nora (NORA, Pierre: *Mezi pamětí a historií. Problematika míst*. In: BÉNA, Alban – HUBINGER, Václav (eds.): *Město. Antologie francouzských společenských věd*. Praha 1996, s. 39–63) či v českém prostředí Miroslav Hroch (HROCH, Miroslav: *Historické vědomí a potíže s jeho výzkumem dříve i nyní*. In: ŠUBRT, Jiří (ed): *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. Kolín 2010, s. 31–46). S přesahem do sociologie se tímto tématem zabýval také francouzský sociolog Gérard Namer (NAMER, Gérard: *Mémoire et société*. Paříž 1987) či v německém prostředí Jan a Aleida Assmanovi (ASSAMANN, Jan: *Religionen und kulturelles Gedächtnis*. Mnichov 2007; ASSAMANN, Aleida: *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. Mnichov 2006).

⁵ ŠUBRT, J., VINOPAL, J.: *Historické vědomí*, s. 14–26.

⁶ Odkaz na dotazník: <https://forms.gle/JcastQ68W8N84nRZ8>

až po konec druhé světové války. Sběr dat probíhal od listopadu 2021 do června 2022. Dotazník jsem sdílela na sociální síti Facebook, konkrétně ve skupinách měst Kroměříž, Olomouc a Frenštát pod Radhoštěm. Dále byl sdílen na sociální síti Discord ve skupině o deskových hrách, jedné olomoucké studentské skupině na Facebooku a jedné severočeské skupině tamtéž. S několika-měsíčním odstupem byl dotazník sdílen také na facebookové stránce časopisu Pevnost. Celkem bylo shromážděno 366 odpovědí.

Pokyny k vyplnění otevřené části dotazníku vypadaly následovně:

V následujících otázkách najdete několik historických událostí, pojmu a osobností. Zkuste ke každému z nich napsat slova (slovní spojení), která Vás v souvislosti s těmito pojmy napadnou. Jednotlivá slova (slovní spojení) odděluje čárkou.

Příklad: Pojem MNICHOVSKÁ DOHODA – zrada, Velká Británie, Francie, září, Sudety.

Kromě pojmu obsahoval dotazník také otázky týkající se demografických údajů. Dotazník vyplnil takřka stejný poměr žen a mužů, nejpočetnější věková kohorta 20–25 let (26,8 %), dále pak 26–30 (15,8 %) a 31–35 (13,9 %). Většina respondentů (65 %) v době vyplňování dotazníku nestudovala. S těmito údaji jsem v této sondě nepracovala, v budoucnu, při rozeslání další vlny dotazníku a shromáždění většího počtu odpovědí, však počítám s jejich zapojením do analýzy (například porovnáním odpovědí věkových kohort).

Z dotazníku jsem pro potřeby této sondy vybrala sedm osobností: knížete Václava, Přemysla Otakara II., Karla IV., Rudolfa II., Josefa II., Františka Josefa I. a Edvarda Beneše. Při samotné analýze odpovědí jsem se zaměřila na nejfrekvencovanější slova a slovní spojení, dále pak také na výskyt letopočtů a na to, jestli bude u osobností (případně u kterých) patrná nějaká snaha respondentů o hodnocení jejich vládnutí. Kromě toho bude tato sonda později zpracována v rámci mé disertační práce, v níž se zabývám korpusovou analýzou učebnic dějepisu.⁷

Nejvíce informací si respondenti vybavili u Karla IV., což není překvapivý výsledek vzhledem k tomu, že tento panovník vyhrál i anketu Největší Čech pořádanou Českou televizí v roce 2005.⁸ O téměř 800 slov méně respondenti zaznamenali u Přemysla Otakara II. a Edvarda Beneše.

⁷ Konkrétně půjde o kapitolu porovnávající oficiální „schválený“ obraz historie, jež dějepisné učebnice podávají s tím, co uvádí respondenti v dotazníku.

⁸ Karel IV. v anketě získal 68 713, druhý Tomáš Garrigue Masaryk 55 040 a třetí Václav Havel 52 233 hlasů.

Osobnost	Počet slov ⁹
Karel IV.	2 875
Přemysl Otakar II.	2 078
Edvard Beneš	2 066
kníže Václav	1 988
Rudolf II.	1 920
Josef II.	1 776
František Josef I.	1 696

Podobná dotazníková šetření ostatně nejsou v českém prostředí novinkou, respondenti však v těchto případech měli vybírat (z jejich pohledu) nejvýznamnější osobnosti dějin či vybrané osobnosti hodnotit. Například v rámci šetření Historické vědomí byli respondenti dotazováni právě na hodnocení vybraných postav z české historie.¹⁰ Nejoblíbenější osobností se stal Karel IV., jehož kladně hodnotilo 95 % respondentů. Druhý skončil Jan Amos Komenský (93 %) a třetí Tomáš Garrigue Masaryk (89 %). Naopak negativně hodnocenými postavami byli Klement Gottwald (65 %), Gustav Husák (62 %) a Zikmund Lucemburský (45 %).¹¹

2 Karel IV.

Karel IV. byl pojem, který vykázal nejvíce slov v odpovědích – 2 875. Pouze ve třech případech zůstalo pole odpovědi nevyplněné. V odpovědích byla nejčastěji zmiňována jeho stavitelská a zakladatelská aktivita v rámci Prahy. Karlův most zmínilo 119 respondentů, Karlštejn 92 a Karlovu univerzitu dokonce 149.¹² V řádech jednotek je zmiňováno Nové město, chrám svatého Víta a Hladová zeď. Oproti tomu jeho politické aktivity stojí v pozadí – Zlatou bulu, která se stala nejdůležitějším ústavním dokumentem Svaté říše římské, zmínili pouze tři respondenti.¹³

⁹ Jedná se o absolutní počet slov ve všech odpovědích. Vyložene nerelevantní byly pouze dvě odpovědi, v nichž se u každé odpovědi v prvním případě objevovalo jedno slovo a v druhém číslice 1.

¹⁰ Starší dotazníková šetření provedená v letech 1946, 1968 a 2007 se dotazovala na nejvýznamnější osobnosti české historie.

¹¹ ŠUBRT, J., VINOPAL, J.: c. d. an, s. 115–123.

¹² Z toho v 8 případech pod zkratkou UK.

¹³ Jednou se navíc v dotazníku objevila „zlatá bula sicilská“.

Kromě konkrétních staveb se objevovala také slova odkazující na Karlovu stavitelskou aktivitu obecně¹⁴ a dále také slovní spojení poukazující na to, že období vlády tohoto panovníka znamenalo rozvoj a rozkvět.¹⁵ Obraz vlády Karla IV. jako poklidné doby podtrhují také další výrazy jako například diplomat (10×), diplomacie (5×), vzdělání či vzdělanost (dohromady 24). Karlova přezdívka Otec vlasti byla zmíněna v 80 případech.¹⁶ Podobně silně měli respondenti Karla IV. spojeného s jeho titulem císař (85), výraz král se pak objevil 64×.¹⁷

Dobře známé jsou respondentům rodinné poměry Karla IV. – 78 ho zařadilo do rodu Lucemburků a většinou uvádělo i jeho otce Jana Lucemburského (25×); příslušnost k rodu Přemyslovců se však už tak často neobjevovala (13×, z toho pouze 6× byla přímo uvedena Eliška Přemyslovna). V povědomí je fakt, že měl čtyři manželky (34×), málokdy však byla vyjmenována alespoň jedna z nich. Menší povědomí měli lidé o jeho synech, Zikmundovi a Václavovi. Zikmund byl zmíněn pouze 6×, Václav sice 15×, není však průkazné, kolikrát měli respondenti skutečně na mysli Václava IV.¹⁸

Letopočty byly uvedeny v 15 případech, z toho 3× se jednalo o rok 1348, tedy založení Karlovy univerzity, nejedná se však o žádnou velkou dominanci. Sedm lidí dokázalo Karla IV. správně zařadit do období 14. století.

3 Přemysl Otakar II.

Téměř třetina (129) všech respondentů má Přemysla Otakara II. spojeného s jeho přídomek „král železný a zlatý“.¹⁹ Často se přitom jednalo o informaci uvedenou na prvním místě a případně také jedinou informaci, kterou si daný člověk k této osobnosti vybavil. Frekventované bylo také Moravské pole (93×), ať už samostatně či s upřesněním, že se zde uskutečnila bitva a/nebo zde Přemysl Otakar padl.

¹⁴ Slova s morfémem -stav- (stavitel, postavil...) jsou zde 28×, s morfémem -bud- 11×.

¹⁵ Rozvoj 19×, rozkvět 27×.

¹⁶ Největší Čech. Online. In: Wikipedia: the free encyclopedia. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001–. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Nejv%C4%9Bt%C5%A1%C3%AD_%C4%8Cech. [cit. 2024-06-28].

¹⁷ Explicitní upřesnění, že šlo o titul císaře Svaté říše římské, bylo uvedeno v 25 případech, v zhruba stejném počtu dalších se pak Svatá říše římská objevila jako další slovo v odpovědi. Stejný poměr se pak objevuje i u slova král – 22 respondentů explicitně uvedlo, že šlo o českého krále.

¹⁸ Jan Zhořelecký není zmíněn ani v jedné odpovědi.

¹⁹ Také bylo ve dvou případech uvedeno pouze král železný, v jednom král stříbrný a zlatý a 11× pouze král.

Ve 32 případech se v dotazníku objevuje „Zlatá bula sicilská“,²⁰ což poukazuje na záměnu Přemysla Otakara II. za jeho předchůdce Přemysla Otakara I. Tato odpověď se přitom v téměř ⅔ případů objevuje v kombinaci s další, tentokrát již správnou informací o panovníkovi – například Moravské pole, zakládání měst apod.

Celkem 54 respondentů tohoto panovníka zařadila k rodu Přemyslovců, tři uvedli jeho první manželku Markétu, čtyři druhou manželku Kunhutu, sedm syna Václava, pozdějšího krále Václava II., a pět jeho protivníka Rudolfa Habsburského.²¹ Dále se v odpovědích objevila 4× kněžna Libuše, což opět naznačuje zaměnění s jiným Přemyslovcem, a to Přemyslem Oráčem.

V jednotkách až nižších desítkách výskytů jsou pak zmíněny výrazy jako válečník, budovatel či zakládání měst.²² Celkem 13× se respondenti vyjádřili, že si k tomuto panovníkovi nevybaví žádnou informaci. Překvapivě málo se v odpovědích objevily letopočty. Ke Zlaté bule sicilské uvedlo pouze devět lidí letopočet 1212, u Moravského pole se 10× vyskytl letopočet 1278. Osm respondentů pak Přemysla Otakara dokázalo správně zařadit do období 13. století.²³

4 Edvard Beneš

Osobnost Edvarda Beneše vykazala vůbec nejsilnější kolokaci ze všech zkoumaných osobností. Celkem 220 respondentů k jeho jménu uvedlo slovo prezident. Frekvence dalších kolokačních výrazů byla výrazně nižší. Druhým nejfrekventovanějším slovem v dotazníku byly dekrety (78×), dále Mnichov či mnichovská dohoda (63×) a exil či exilový (97×).

Přestože se Beneš ve vrcholné české politice angažoval od první světové války až po nástup komunismu v roce 1948, z konotací uvedených v dotazníku vyplývá, že si jej respondenti nejčastěji spojili s jeho činností v meziválečném období a během druhé světové války. Svědčí o tom nejen výše zmíněné výrazy Mnichov (mnichovský) a exil (exilový), ale dále také ministr či ministr zahraničí, které se se objevily (26×). Slovo válka uvedlo 35 respondentů, z toho pouze 3× se jednalo o první světovou válku.²⁴

²⁰ Navíc nalezneme také osm formulací typu „dědičný královský titul“ a „dědičný královský trůn“.

²¹ Poukaz na souboj tohoto panovníka s rodem Habsburků jako takovým se objevuje ještě 3×.

²² Z měst založených Přemyslem Otakarem je zmíněno 1× Znojmo a Litovel a 11× České Budějovice.

²³ Chybné letopočty se zde prakticky nevyskytovaly, pouze jeden respondent si nebyl jistý, jestli Přemysla Otakara zařadit do 12. nebo 13. století a jeden přímo uvedl 12. století.

²⁴ 5× nebylo možné určit.

Odkazem na Benešovu činnost ve výše zmíněném období může být také spojitost s Tomášem Garriguem Masarykem.²⁵ Vzhledem k tomu, že v odpovědích, které Masaryka zmiňují, se dále objevují výrazy odkazující na mezi-válečné či válečné působení, se dá předpokládat, že tazatelé si Beneše zařadí spíše právě do tohoto období než do období první světové války.

Benešova činnost po druhé světové válce v dotaznících akcentována není. Samotná demise vlády v únoru roku 1948 byla zmíněna pouze v jednom případě, puč byl uveden 2× a 27× komunisté.²⁶ Také většina letopočtů uvedených v odpovědích spadá do období druhé světové války – kromě zmíněného roku 1948 se setkáme ještě s letopočty 1939–1945, 1938 a 1939.²⁷

Edvard Beneš je historiky i širokou veřejností vnímán jako rozporuplná osobnost, což se propadlo i do dotazníku – objevily se formulace jako kontroverzní, rozporuplný či další komentáře poukazující na to, že je těžké tuto osobnost jednoznačně zhodnotit.²⁸ Někteří tazatelé však měli v hodnocení Edvarda Beneše zcela jasno, 13 z nich uvedlo, že Beneše vnímají jako slabocha, 13 pak použilo výraz zrádce nebo zrada, 3 selhání.²⁹

5 kníže Václav

V souvislosti s knížetem Václavem si respondenti nejčastěji vybavili jeho tragickou smrt,³⁰ velmi často se také objevovalo jméno Boleslav, ať už přímo ve spojení typu zavražděn Boleslavem, při určení, že se jednalo o Václavova bratra nebo jen samostatně. 35 respondentů si dále vybavilo, že se vražda odehrála ve Staré Boleslavi³¹ a nižší desítky uvedly, že byl Václav zabit u kostela.³² Údaj o přesném letopočtu je zmíněn 14×, respektive 7×. Přestože je znám den

²⁵ Celkem 33 výskytů jména prvního prezidenta a 9× akronym TGM; dvakrát je uveden Jan Masaryk.

²⁶ Komunisté jsou zmíněni v různých kontextech, například „podlehl tlaku komunistů“, „nástup komunistů“, ale také chybné označení „komunistický prezident“.

²⁷ Dohromady se objevují 11×.

²⁸ Například: „Moc smíšených pocitů, bez komentáře, jeden řádek nestačí.“, „těžko pochopitelná osobnost“, „Rozporuplná postava, měl těžkou úlohu a bohužel ji nezvládl. Má podíl na nástupu komunistů k moci. Byť nepřímý.“ apod.

²⁹ Jedna odpověď uvádí „neprávem označován za slabocha“ a jedna „zrádce, nebo taktik?“.

³⁰ Výrazy zavražděn 35×, bratrovražda 50×, vražda 26×, zabit 18×, zabil 1×.

³¹ 4× se v odpovědích objevila také Mladá Boleslav.

³² U odpovědi, v níž je uvedeno pouze „kostel“ nelze s jistotou určit, jestli měli respondenti na mysli přímo staroboleslavský kostel, či nějaký kostel pojmenovaný po Václavovi – mj. například dóm sv. Václava v Olomouci, jenž se v odpovědích explicitně objevil 11×.

vraždy, jenž je zároveň státním svátkem, v odpovědích se moc nevyskytoval, datum 28. 9. uvedlo pouze sedm respondentů, rok 929 se objevuje 4×, rok 928 3× a rok 935 14×.

Další silnou kolokací je spojení s babičkou Ludmilou (86×), oproti tomu Václavova matka Drahomíra byla zmíněna pouze 16× a otec Vratislav I. pouze 2×. Ještě častěji se v odpovědích objevovalo slovo patron (95×), dále pak v jednotkách případů kůň, socha nebo Václavské náměstí. Aspekty Václavova vládnutí však příliš akcentované nebyly – 10 odpovědí zmiňovalo tribut, dvě Jindřicha Ptáčníka a jednotky dalších pak zmiňovaly Němce.³³ Objevily se také odkazy na Václavovu silnou víru a křesťanství.³⁴

Nejčastěji se v odpovědích objevovala informace, že se jedná o patrona českých zemí.³⁵ Kromě údajů ze života knížete Václava si někteří respondenti vzpomněli také na jeho sochu³⁶ na Václavském náměstí a na samotné náměstí.³⁷

6 Rudolf II.

Osobnost Rudolfa II. mají lidé velmi spojenou s jeho zálibou v alchymii – slova alchymie či alchymisté se v dotazníku objevila ve 145 odpovědích z 366, jedná se tedy o více než třetinu všech odpovědí. 12 respondentů přímo zmínilo i kámen mudrců a dva snahy o výrobu syntetického zlata. Další silnou konotací byl Rudolfův zájem o umění,³⁸ vědu v širším slova smyslu (44×)³⁹ a fakt, že centrum své vlády přesunul do Prahy (103×).

Události spojené s vládou Rudolfa II. se však v dotaznících objevují jen velmi málo. Rudolfův majestát uvedlo 24 respondentů, jeden zmínil libeňský mír, tři vpád pasovských vojsk. Překvapivě málo se v odpovědích objevoval Rudolfův bratr Matyáš, na něhož si vzpomnělo jen šest respondentů.⁴⁰ Ani letopočty či bližší časové určení Rudolfovy vlády se v odpovědích příliš

³³ Konkrétně: poddaný Němcům, jednání s Němci, soužití s Němci, ústupky Němcům.

³⁴ Křesťanství 19×, víra 3×, pobožnost 6×.

³⁵ Případně jen patrona a jednou dokonce „patrona ČR“.

³⁶ Socha byla v dotazníku zmíněna 14×, kůň 12×.

³⁷ Náměstí bylo uvedeno 9×, „Václavák“ 5×.

³⁸ Spadají sem výrazy jako umění či umělecký (sbírky), dohromady mají 92 výskytů.

³⁹ Sem můžeme zařadit i astronomii a astrologii, které se dohromady vyskytly 31×.

⁴⁰ Jeden respondent si Matyáše spletl s Matyášem Korvínem.

nevyskytovaly – přesné letopočty byly uvedeny 2×⁴¹ a stejný počet určení století. Rudolf je často vnímán jako slabý a nemocný panovník, o čemž svědčí výrazy jako nemoc a nemocný (14×), blázen a bláznivý (7×), podivín a podivínský (8×).⁴² Silné je sepjetí s rodem Habsburků (75×).

Nezanedbatelnou stopu zanechala na obrazu Rudolfa II. kultura. V dotaznících se 14× objevilo jméno Jan Werich, což je zřejmá narážka na filmové pohádky Pekařův císař a Císařův pekař.⁴³ Jedná se přitom o druhé nejčastěji zmiňované jméno v souvislosti s tímto panovníkem, vícekrát už byl zmíněn jen hvězdář Tycho de Brahe (16×). Popularitu a vliv těchto snímků dokazuje i to, že 56 dotazovaných uvedlo slovo golem.

Celkem mají odpovědi u tohoto panovníka 1 920 slov a pouze v devíti případech dotazovaný uvedl, že si nevybaví nic. Na základě výše zmíněného můžeme konstatovat, že obraz Rudolfa ovlivnily kulturní vlivy, je vnímán jako slabý a nemocný panovník a zcela dominantní je jeho zájem o alchymii, vědu a umění, a to tak dalece, že vysoce předčí jakékoli další aspekty jeho panování, ať už se jedná o náboženské nesváry v českých zemích či mocenské boje s mladším bratrem Matyášem.

7 Josef II.

Josef II. je v odpovědích respondentů silně spojen se svou matkou Marií Terezií, její jméno uvádí více než třetina všech odpovědí (145). Jeho otec František Štěpán Lotrinský se objevuje pouze 3×. V případě Josefa II. si lidé pamatují spíše na aspekty jeho vlády a kroky, které učinil, než na jeho osobní život či osobnostní charakteristiky. 122 lidí uvedlo heslo reformy, konkrétně 89 lidí si vzpomnělo přímo na patent o zrušení nevolnictví, 53 na toleranční patent, 28× rušení klášterů a 16 zrušení roboty. Na druhou stranu 36 respondentů si u tohoto panovníka nevybavilo nic, což je nejvíce ze všech srovnávaných osobností.

Ani v případě Josefa II. se neobjevuje mnoho letopočtů a dat,⁴⁴ 61 lidí jej však alespoň zařadilo k osvícenství. Poměrně málo odpovědí respondentů má

⁴¹ Jednalo se o korunovaci roku 1575 v jedné odpovědi a roky 1611/1612 jakožto opuštění trůnu v odpovědi jiné.

⁴² Dále je 4× uvedeno slabomyslný a 6× syfilis.

⁴³ Obě pohádky jsou uvedeny také, dohromady 35×.

⁴⁴ Celkem třikrát se objevilo 18. století, jednou letopočet 1781 coby rok zrušení nevolnictví a jednou datace 1790–1792 pro tutéž událost.

Josefa spojeného s tituly král a císař,⁴⁵ které se jinak u osobností panovníků objevují velmi často. Nižší je i míra zařazení k habsburskému rodu, v tomto případě byla explicitně zmíněna jen 26×. Je však možné, že respondenti nepovažovali za důležité tento fakt zdůraznit, pokud už do dotazníku uvedli Marii Terezii.

Přestože Josef II. patří k důležitým osobnostem evropského osvícenství, v českém prostoru stojí ve stínu Marie Terezie a v povědomí respondentů je znám především jako syn této panovnice. Samotná vláda Josefa II. pak stojí v pozadí.

8 František Josef I.

Františka Josefa I. mají respondenti nejčastěji spojeného s Rakousko-Uherskem a titulem císař. František Josef I. nastoupil na trůn jako 18letý v prosinci roku 1848 a vládl až do roku 1917. Právě dlouhá doba vlády i dlouhý život panovníka byly odpověďmi, které se v dotazníku objevovaly nejčastěji. Z odpovědí také vyplývá, že si lidé vybaví především závěr vlády Františka Josefa. Pojem první světová válka je zmíněn 53×. V šesti případech respondenti uvedli Sarajevo a jednou atentát, což může naznačovat jednak to, že si někteří spletli Františka Josefa s následníkem trůnu Františkem Ferdinandem d'Este a jednak také další sepětí osobnosti císaře se začátkem první světové války. Události z raného období vlády se objevují spíše sporadicky. Rok 1848 je explicitně zmíněn 14×,⁴⁶ pět respondentů uvedlo jméno Bach/Bachův absolutismus, tři respondenti uvedli Národní divadlo, tři respondenti národní obrození a dva prusko-rakouskou válku, jeden bitvu u Solferina.

Konkrétní události z období vlády tohoto panovníka jsou zmiňovány v nižších desítkách případů, v odpovědích se častěji objevují informace z jeho osobního života. Jedná se o konotace s manželkou Alžbětou, sebevraždou syna Rudolfa, brzké vstávání a také vizuální obraz, na který se odkazují výrazy jako knír a licousy (opět až z pozdější fáze jeho života). Dotazovaní mají v povědomí také českou přezdívku „Starej Procházka“ (33×). Do vnímání této osobnosti se silně propisuje vliv populární kultury. Celkem 18× se v dotazníku objevuje slovní spojení Franta Pepa Jednička, které bylo použito v Divadle

⁴⁵ Král se objevuje 12×, císař 24×.

⁴⁶ Dva respondenti uvedli kroměřížský sněm, jenž nechal František Josef ihned po svém nástupu na trůn rozehnat, jednalo se nicméně o respondenty přímo z Kroměříže.

Járy Cimrmana⁴⁷ a 10× jméno vyvolalo asociaci s Haškovým románem *Osudy dobrého vojáka Švejka*.

Celkově tedy můžeme uvést, že František Josef I. je v povědomí respondentů zapsán jako dlouhou vládnoucí panovník Rakousko-Uherska, přičemž si jej vybaví většinou až z posledních let jeho vlády. Více než konkrétní dějinné události si pak vybaví informace z jeho života, jeho vzhled či odkazy z popkultury.

9 Závěr

Není překvapivé, že objektivní informace například z oblasti politických dějin nejsou tím, co by se v odpovědích objevovalo nejfrekventovaněji. U všech osobností se respondentům předně vybavily zejména všeobecně známé informace a více než detaily ohledně vlády a panování daných osobností se objevovaly spíše jejich přezdívky, rodinné vztahy či detaily z osobního života. Výjimkou je Josef II., u něhož třetina odpovědí zmiňuje heslo reformy (s větším či menším upřesněním). Přibližně stejný vysoký počet lidí pak uvedl, že se jedná o syna Marie Terezie, nicméně další odkazy na rodinné vztahy (například sourozenci, manželka...) se objevovaly spíše sporadicky. Josef II. byl také osobností, u které nejvíce respondentů uvedlo, že si k němu nic nevybaví.

Je zajímavé, že u Rudolfa II. a Františka Josefa I. si několik respondentů vybavilo jejich specifický obraz – v případě Rudolfa to byl Arcimboldův obraz a filmové ztvárnění Janem Werichem a v případě Františka Josefa portrét(y) zachycujícího jej jako již starého vladaře s typickými licousy. Obě tyto osobnosti mají společné také to, že u nich respondenti poukazovali na špatný fyzický a duševní stav. Specifické odpovědi se vyskytly také u knížete Václava, u něhož respondenti nejčastěji zmiňovali vraždu a rodinné poměry, zatímco informace ohledně jeho vládnutí se objevily pouze sporadicky.

Potvrzuje se, že do celkového vnímání historických osobností se propisuje nejen školská výuka, ale také celá řada dalších vlivů, například vliv popkultury. Ten byl nejvíce patrný opět u Rudolfa II. Většina respondentů si u Rudolfa II. vybavila jeho zájem o alchymii a umění, Golema či pohádku Císařův pekař a Pekařův císař, informací ohledně jeho vlády se objevilo poskromnu.

Tendence hodnotit se objevuje pouze u některých osobností. Nejsilnější je u Edvarda Beneše, přičemž v jeho hodnocení převládají negativní názory. Někteří respondenti se pokoušeli poukázat na to, že byl v těžké situaci, na druhé straně však narazíme i na velmi expresivní záporná hodnocení. Spíše negativně vidí respondenti také Františka Josefa, jak už však bylo zmíněno výše, vybaví

⁴⁷ Samotné jméno Cimrman je zmíněno 10×.

si ho především v poslední fázi jeho vládnutí. Pozitivně z dotazníku vychází Karel IV., u něhož je vyzdvihována jeho stavitelská aktivita a rozkvět českých zemí za jeho vlády. Podobně je tomu i u Přemysla Otakara II., jenž je však více než stavitel označován jako válečník.

Ve světle dotazníkových šetření zmíněných v úvodu studie vychází zajímavé srovnání svou osobností. Kromě toho, že byl Karel IV. v šetření z roku 2010 hodnocen nejpozitivněji, ve starších dotaznících se vždy umístil mezi TOP 5 nejvýznamnějšími osobnostmi českých dějin (ve výzkum Centra pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR dokonce obsadil první příčku).⁴⁸ V případě této sondy se jednalo o osobnost, u níž si respondenti vzpomněli na nejvíce informací a v odpovědích byl zmiňován rozvoj a rozkvět za Karlovy vlády.

Osobnost Edvarda Beneše dobře ilustruje, jak se vnímání historických postav může v průběhu času měnit. Edvard Beneš se v dotazníku z roku 1946 umístil na 2. místě za Tomášem Garriguem Masarykem. V roce 1968 se však propadl až na 9. příčku a v šetření z roku 2007 není zmíněn vůbec.⁴⁹ Jeho hodnocení tak osciluje mezi uznáním jeho diplomatických snah a kritikou jeho domnělé slabosti či selhání, což ukazuje, jak historická interpretace podléhá dobovým souvislostem a proměnám veřejného diskurzu.

Letopočty se v odpovědích objevovaly zřídka, kdy a jednalo se o všeobecně známá data jako například založení Univerzity Karlovy či zavraždění knížete Václava. Pokud se časový údaj v odpovědi objevil, byl zpravidla pouze jeden. V ještě menším počtu se objevila snaha zařadit danou osobnost alespoň do nějakého časového rámce uvedením století, v němž žila. Vzhledem k tomu, že mediální obraz výuky dějepisu dlouhodobě vyvolává dojem, že právě letopočty jsou ve výuce dějepisu tím hlavním, jsou tyto výsledky překvapivé a očekávala bych, že budou reflektovány v mnohem větší míře.

Summary

This article focuses on the analysis of answers from a questionnaire survey in which respondents expressed their perceived connotations and associations with selected personalities from Czech history. This probe provides insight into the historical awareness of the Czech population and reveals how these personalities are perceived in the collective memory of the nation. The results show not only the diversity of perceptions of individual historical figures but

⁴⁸ ŠUBRT, J., VINOPAL, J.: c. d. an, s. 115–123.

⁴⁹ Tamtéž.

also reflect the broader cultural and social contexts that influence the interpretation of historical events and personalities. Analysis of these responses provides valuable insights into how history lives in the minds of the contemporary population and how it can be influenced not only by school but also by other influences.

Keywords: historical personalities, history, historical awareness, Czech history

Klíčová slova: historické osobnosti, historie, historické povědomí, české dějiny

Mgr. Kristýna Nováková
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
779 00 Olomouc
e-mail: joey@kulyplote.cz